

Preživetje Slovenije

Česa odgovoren slovenski človek danes ne bi smel prezreti, če bi se zavedal, da njegova odgovornost ne velja kakršnikoli Sloveniji, ampak tej, ki dejansko obstaja, razumljena v širši zgodovini? Ni daleč misel, da bi jo bilo treba videti v tisti podobi, ki so ji jo dale evropske silnice – v podobi, ki jo je dobila zato, ker je geografsko in duhovno v Evropi in ne mor-da v Aziji ali Afriki; drugič pa v podobi, v katero jo je v okviru teh silnic oblikoval genij njenih ljudi, njihovo razumevanje vsakokratnega zgodovinskega časa, predvsem pa razumevanje samih sebe. Za to dvojno podobo bi si moral prizadevati človek, ki bi čutil, da mora narodu ne samo pripadati, ampak po močeh, s katerimi razpolaga, tudi vplivati na njegovo vsakršno usodo – človek, ki bi imel to v sebi, da bi ga skrbelo.

1 Razsvetljenska Evropa

Najprej Evropa. Če postavimo Evropo v njen svojski okvir, kar lahko storimo le tako, da ji priznamo status civilizacije, potem bomo, če upoštevamo genezo te civilizacije in vlogo njenih vrednostnih kriterijev, lahko rekli, da smo se v sedanjosti znašli v neki točki, za katero bi lahko upravičeno rekli, da je prelomna. Končal se je deloma, deloma pa je v zaključni fazi, neki proces – ne kulturnih, ampak civilizacijskih razsežnosti – ki je hotel antično-krščansko Evropo postaviti na aksiome, ki bi ji dali novo identiteto. Klasično-krščanska sinteza, na kateri je stala Evropa od svojih začetkov, ki segajo v tako imenovani “osni čas”, v dobo med leti 800 in 500 pred Kr., pa do časa, ki se je z različnimi prameni in različno hitrostjo začel stekati v renesanso, ta Evropa se je soočila s si-

lami, ki so jo bolj ali manj zavedno hotele spremeniti v celoti. Temeljni aksiom moderne časa, ali kar moderne, je bil *razum*. Civilizacija, ki je temeljila na dvožariščnem konceptu *vere in razuma*, je zagledala v zgolj razumu možnost novega, boljšega in višjega obstajanja. Začela se je uresničevati duhovna ambicija, ki je videla svoj cilj v postavitvi enožariščne civilizacije. Njena ideologija je nosila ime *Aufklärung* ali *razsvetljenstvo*, če besedo povzamemo s slovensko, pojmovno nekoliko šibkejšo oznako.

Kaj je razsvetljenstvo? Obrnimo se h Kantovi razpravi iz druge polovice 18. stoletja, ki ima v naslovu prav to vprašanje: Was ist Aufklärung? Tam daje Kant tole koncizno definicijo: Aufklärung je človekov izhod iz nedoletnosti, v kateri se je znašel po svoji lastni krivdi. Nedoletnost je človekova nesposobnost, uporabljati svoj razum brez vodstva koga drugega. Po človeku samem pa je ta nedoletnost zakrivljena zato, ker njen vzrok ni pomanjkanje razuma, ampak pomanjkanje poguma in odločenosti. Sapere aude! Drzni se vedeti! To je Kantov boljni klic, Horacov prevod grškega Tólma eidénai: Zberi pogum in prizadevaj si vedeti. Program razsvetljenstva in s tem cele moderne je postal “Selbstbefreiung durch das Wissen! Človekova osvoboditev s pomočjo védenja!” Ta semantična kolekcija: vedeti, misliti, razumeti je začela tako svojo kariero, se radikalizirala v emancipacijo (ohne Leitung eines anderen – brez vodstva drugega) in v našem času dosegla triumf z izgonom krščanstva (ki pa predvideva vodstvo drugega) iz evropske Konstitucije. A o tem pozneje. Prej še nekaj besed o tem, kakšen pohod je novi razum na-

redil skozi revolucionarno Francijo 18. stoletja. To moramo narediti zato, ker se je tu beseda misliti spremenila v mobilizacijsko jedro nekih sil, ki so ji dale pomen, ki ga prej nikoli ni imela. Ni bila več ime za neko človekovo zmožnost, ampak sredstvo in prostor – arena, bolje rečeno – v kateri je človek izvedel svoj upor proti Bogu in vsemu, kar ta beseda pomeni.

2 Evropa – rojstni kraj jakobinizma in boljševizma

To moramo storiti tudi zato, ker je ta novi, v prometejstvu uresničeni človek preko vseruske leninske boljševiške partije našel tudi v Sloveniji toliko odmeva, da je med drugo svetovno vojno tudi pri nas lahko uresničil svoj vstajniški projekt. Kako se mu je to posrečilo? Potem ko na to vprašanje ne najdemo zadovoljivega odgovora, naše vprašanje ne more drugega, kot da se intenzivira v drugo vprašanje: kaj je to boljševizem? Ko namreč zasledujemo njegovo strategijo in zato, kljub vsemu, o njem polagoma vemo več, nas vedno pogostejše in vztrajnejše obiskuje misel, da v analih civilizacije ne najdemo ničesar analognega. Čeprav smo navajeni na francosko modrost, da je zgodovina, kljub nenehnemu spreminjanju, nazadnje le "la même chose"! Tu pa se ne moremo ubraniti vtisa, da je boljševizem, z vsem, kar je bil – nekakšen zgodovinski hápaks legómenon, to, kar se je kot ideja pojavilo samo enkrat. Ta edinstveni izbruh genija iz globin spodnjega sveta je bil *boljševizem*.

Hannah Arendt je v začetku šestdesetih let preteklega stoletja prišla v Jeruzalem, da bi za ameriško časopisje poročala s procesa proti Adolfu Eichmannu, ki so ga izraelski agenti aretirali v Argentini in ga doma izročili sodišču. Svoja opazovanja je pozneje opisala v knjigi *Eichmann v Jeruzalemu*. Proces je trajal več kot pol leta in Arendtova je vsak sodni dan presedela v razpravni dvorani, kjer je

Eichmann v stekleni kletki odgovarjal na vprašanja sodnikov. In kar je pisateljica, vrhunska strokovnjakinja za izvore totalitarizma, sedaj pa poročevalka z nekega sodnega procesa, tu doživljala, je bilo spoznanje, na katero dolgo ni mogla pristati, končno pa se mu je le morala vdati: Adolf Eichmann, ki je organiziral transport 450.000 madžarskih Judov v nemška koncentracijska taborišča, kjer so jih potem uničevali – zločin, ki njegove razsežnosti presegajo vse človeške izkušnje – je dajal vtis, da misli, da je delal prav. Tako brez vsake moralne resonance je bila njegova notranjost. Poročevalka je nazadnje morala priznati, da mu mora verjeti. V tem stanju se ji je zdelo, da mora svoji knjigi dati podnaslov *Poročilo o banalnosti zla*. Groza, ki je izhajala od Eichmanna, je bila ta, da tam ne sedi človek, ampak stroj, imenovan pruski uradnik.

Ljudje, ki so se zapisali boljševizmu in potem uprizarjali dejanja duhovnega in fizičnega zla, ki so prebijala vse meje doseženega, pa niso učinkovali kot stroji. Videlo se jim je in niso skrivali, da jih poganja duh nekih temnih besedil, da so agenti neke ideje, da so ji zapisani. A vseeno. Bormanov sin, smo slišali, je spričo očetovih dejanj mislil, da mora nekaj storiti in je postal jezuit. Toda ali ste že kdaj slišali, da bi kak boljševiški adept poiskal način in pokazal, da mu je žal in da bi se rad rešil; ali ste že slišali za koga, da bi zabredel med ljudi in govoril: Ljudje božji, oprostite, če morete! Za uprizoritev tisočernih posamičnih umorov in deset in deset množičnih umorov je bilo potrebnih veliko ljudi, toda ali ste že slišali za koga reči, da mu je žal – žal tako, kakor po takih dejanjih človeku mora biti žal?

Boljševizem je ključna tema slovenske zgodovinske zavesti. Ključna je zato, ker ne samo slovenski slehernik, ampak tudi elita tega naroda nima apercpcijskega aparata za sprejemanje fenomenov, kot je boljševizem. Ljud-

je sedanjega časa, ki so veliko hodili v šolo, in tisti, ki so v šolo hodili malo ali nič, v grškem gledališču – ali pa v elizabetinskem, če hočete – ne bi imeli česa iskati. Tragični kontrapunkti, ki jih igrajo orkestri zgodovine tega naroda, za sodobnega Slovence niso vznemirljiva muzika. Toda če v boljševizmu ne bomo zagledali velikega problema, ne bomo vedeli, kdo smo – ne tisti, ki smo se mu uprli in ne tisti, ki so se mu vdali ali z njim kolaborirali. Zgolj z registriranjem do njega – do njegove notranjosti – ne bomo prišli.

3 Neznani izvori jakobinizma in boljševizma

Stopimo še enkrat v francosko 18. stoletje – v jakobinsko Francijo. Celo stoletje so po deželi vznikala “društva za mišljenje”. Vse, kar je hotelo kaj biti, se je udeleževalo njihovih predstav. Razviti svojo osebo v parametrih prostorov, ki jih je ustvarjala drzna, svobodna in avtonomna misel, je bilo razumljeno kot človeški privilegij. “Misлити” je postala magična beseda. Ker je bila svoboda, ki jo je mišljenje obljubljalo in ustvarjalo, absolutna, so začele izginjati vse podedovane vnaprejšnje norme. Človek je začel dobivati nov status, ki je bil najprej podoben, potem pa enakovreden statusu, ki ga je nekoč imel Bog. Tisti, ki so bili take čudi, da so pri srečanju z novim veselim oznanilom mogli izjavljati *To sem jaz*, so začeli o sebi misliti kot o bogovih. A ker so bili, razumljivo, bogovi samo v izhodišču, v razumevanju samega sebe, ne pa v moči nad svetom – si niso mogli zagotoviti na božanski način njegove ubogljivosti – so se nujno, ker so hoteli ostati bogovi, spremenili v manipulatorje. In ker so bili svobodni absolutno – ker so bili bogovi – njihove manipulacije niso omejevali nobeni kriteriji – bila je brezmejna po obsegu in po domiselnosti. Manipulacija je postala življenje njihovega življenja – slava in beda vseh tistih, ki so se prijavili za traserje te tradicije.

Manipulacija, ki smo jo tu v dveh besedah nakazali, pa ni vse, kar človeka vznemirja tako pri jakobincih kakor tudi pri boljševikih – tu še zlasti. Manipulacija je nekaj zunanjega; v njihovi notranjosti, v njihovi sredini, pa je še nekaj mnogo bolj neoprijemljivega in izmuzljivega, nekaj kar izvirno določa njihov duhovni, moralni in politični *éthos*. To je nekaj, o čemer samo nedoločno sklepamo, do česar pa ne moremo in ostaja zunaj nas kot vznemirljiva skrivnost.

Če hočemo povedati, kaj s tem mislimo, nimamo boljše možnosti, kakor da pokažemo na neko pismo Alexisa Tockquevilla iz leta 1858. Ko je ta znameniti politik in zgodovinar ob študiju francoske revolucije zašel v hude interpretacijske težave, je v pismu prijatelju o njih spregovoril takole:

“Poleg tega je v tej bolezni francoske revolucije nekaj posebnega, kar čutim, ne morem pa niti opisati niti analizirati vzrokov za to. To je virus nove in neznane vrste. Bile so na svetu nasilne revolucije; toda neumerjena, nasilna, radikalna, obupana, drzna, malone nora, pa vendarle mogočna in učinkovita narava prav teh revolucionarjev nima precedensov, tako se mi zdi, v velikih družbenih nemirih minulih stoletij. Od kod prihaja ta nova pobesnelost? Kdo jo je izzval? Kdo jo je naredil tako učinkovito? Kdo jo nadaljuje? Še zmeraj smo namreč pred istimi ljudmi, čeprav so okoliščine drugačne, in razmnožili so se po vsem civiliziranem svetu. Duh se mi izčrpava, ko hočem dojeti čisti pojem tega predmeta in poiskati sredstva, da bi ga dobro naslikal. Neodvisno od vsega, kar je mogoče v francoski revoluciji pojasniti, je v njenem duhu in njenih dejanjih nekaj nerazločenega. Čutim, kje je ta neznani predmet, toda trudil sem se, pa nisem mogel odgrniti zastora, ki ga prekriva. Otipavam ga nekako skozi tuje telo, ki mi onemogoča, bodisi da bi se ga zares dotaknil bodisi da bi ga videl.” (*Fran-*

cois Furet, Misliti francosko revolucijo, str. 188, prevedel Braco Rotar)

Ko ta, v taki stiski napisani odlomek preberemo, pomislimo, razsvetljeni od temne svetlobe, ki izhaja iz njega, in si povemo neizogibno misel, ki je ob njem nastala v nas: V kaj so se razvili tisti Kantovi stavki iz njegovega programskega spisa Kaj je razsvetljenstvo: *Sapere aude!* Razum, brez vodstva kakega drugega! Samoosvoboditev z vedenjem! Ali je Kant slutil, kakšen monstrem lahko nastane iz teh ognjevitih stavkov? Človek še pomisli: kako zapleteno je življenje in kako zelo je treba biti pri sebi ali priseben. Kaj je imelo večji vpliv, njegova proklamacija razuma, ki ni podrejen ničemur razen sebi, ali pa morda tista dva stavka iz Kritike praktičnega uma (Riga 1788), ki govorita o tem, kar ga najbolj od vsega prevzame: *“Zvezdnato nebo nad mano in moralni zakon v meni”*.

Novo razumevanje razuma je imelo tudi to posledico, da je človeka prepustilo sebi. Človek, ki se je identificiral s to interpretacijo, se ni imel na nikogar obrniti razen nase. To je bila res svoboda, a je bila kaotična in ni imela nobenih varovalk in garancij. Le da tisti, ki so jo vzeli za svojo, tega niso vedeli. Mislili so, tako jim je emancipirani um govoril, da bodo postavili vek svobode, ki bo zlasti *trajal*. Ki bo od vsega imel predvsem to v sebi, da bo *trajal*. A se je zgradba, ki so jo zgradili, presenetljivo kmalu sesula – potem ko so za to, da so jo zgradili in vzdrževali, povzročili ljudem dobesedno neizmerljivo količino bolečine in opustošili duše celih narodov.

Novo videnje razuma je imelo tudi to v sebi, da je ostro ločilo duhove. Ljudje so se ob njem delili v velikem slogu: eni so bili odločno za, drugi odločno proti. Ni čudno, šlo je za novega človeka. Slovenci: Kardelj, Kidrič, Maček, Ribičič itn. itn. so rekli, ko so prebrali nekaj besedil, *To sem jaz*. (Vse je šlo ne samo v velikem slogu, ampak tudi zelo hi-

tro!) In potem, ko so bili to, kar so rekli, da so, so počeli stvari, ki so prinesle nad slovenski narod neizmerljivo gorje in mu morda pustile smrtne rane.

Drugi pa so bili bolj prisebni. Ko sem nedavno listal po *Deutsches Lesebuch*, ki ga je za stoletje 1750 do 1850 sestavil Hugo von Hofmannsthal, svetovno znani avstrijski katoliški pesnik in dramatik, sem naletel tudi na pismo, ki ga je aprila 1793 pisal iz Pariza naravoslovec Georg Forster, Nemec škotskega izvora. Gnan od duha 18. stoletja je skupaj z očetom hodil na znanstvena potovanja in se udeleževal organiziranih odprav. Končno se je ustalil v Nemčiji in se tam, zlasti med bivanjem v Mainzu, srečal z “idejami časa”. Ni se jim takoj vdal, končno pa se je le priključil “stranki prevrata”, 1792 postal član jakobinske vlade v mestu in leto kasneje kot član rensko-nemškega konventa obiskal Pariz.

Kaj je tam videl in kako je to nanj vplivalo, je povedal v omenjenem pismu (Pismo iz Pariza – leto 1793/13. april).

Čim bolj je človek posvečen v skrivnosti tukajšnjih intrig, ali bolje, čim bolj je človek seznanjen z odvratnim labirintom, v katerem se tukaj vse vrti in obrača, tem bolj začutiš potrebo po hladni filozofiji, če nočeš zdvomiti nad vsem, kar se ima za vrlino in če hočeš še verjeti, da bo pravičnost neba poskrbela za dober konec. Manjkalo je torej samo še to, da mi je, po vsem, kar sem v zadnjem času prestal, bilo prepričljivo dokazano, da sem svoje zadnje moči žrtvoval za veliko norost in s pošteno vnemo delal za stvar, o kateri sicer nihče resno ne govori in ki ni drugega kot plašč za pokrivanje podivjanih strasti. Torej je le res, da danes nesebičnost in ljubezen do svobode ni drugega kot otročje napletanje in nesmiselno besedičenje in varljivo občutje v ustih tistih, ki sedaj uravnavajo usodo narodov. Torej je le res, da tam, kjer je človek upal, da ne bo srečal drugega kot samožrtvovanje, zgolj egoizem žene svojo

igro; res, da med tistimi, ki varajo, in tistimi, ki so varani, ni najti nič tretjega, česar bi se človek lahko oprijel, čemur bi se človek lahko pridružil. Res, pogum je potreben, če hočeš prenesti to spoznanje, ki tu nastopa s tako prepričljivostjo. In potem skrito, v svoji notranjosti, še verjeti v človeštvo in resnico. (Hugo von Hofmannsthal, *Deutsches Lesebuch 1750-1850, erster Teil*, str. 333.)

Pisec je čez eno leto, v tujem mestu in v zavesti, da je nad njim prezir domovine, umrl. "Še preden ga je dosegla giljotina", kot pripominja Hofmannsthal.

4 Nadomestni genij manipulacije

Rekli smo že, da so zaradi specifičnega samorazumetja že francoski jakobinci uvideli, da bodo izjemnosti vloge, ki so jo vzeli za svojo, mogli biti kos le tako, da bodo v svetu videli prostor absolutne razpoložljivosti. Ob tem uvidu se je dejavnost, ki ji že od Grčije dalje pravimo politika, spremenila v manipulacijo. V tem duhu je Bakunin postavil geslo, da je "strast po uničevanju tudi ustvarjalna strast". Ker je anarhistični vložek sprejel v svoj projekt tudi Lenin, je zaplemba sveta in njegova manipulativna obdelava postala tudi program slovenskih boljševikov. Slovenija je tako postala poligon za njihovo mračno ideologijo. Vse, kar so slovenski boljševiki kadarkoli naredili, od proklamiranja revolucije za osvobodilno rezistenco do krute igre, ki so jo uprizarjali s sopotniki, z liberalci in levimi katoličani, do šale s samoupravnimi interesi, vse to – pa tudi vse drugo – je bila ena sam virtuosno izpeljana manipulacija, za katero je jakobinsko-boljševiška naveza samo sebe prepričevala, da ji je porivilnice zanjo izdala zgodovina sama.

Seveda bi bila zgodba o manipulaciji s slovenskim narodom torzo, če ne bi omenili tiste, s katero so si zagotovili svojo bleščečo pozgodovino. Mogoče se bo kdaj v prihodnosti pojavil novinar, ki bo nosil v sebi to-

liko sočutja do svojega naroda, da bo poiskal dokumente, jih razporedil v logično-vzročni niz in z njim opisal to premeteno potegavščino. Če bodo seveda to dovolili tisti, ki so si jo zamislili, in tisti, ki so jo dovolili (in ji včasih tudi ploskali).

Eden od namenov tega dolgega in nekoliko cikcakastega uvoda je bil tudi ta – ali predvsem ta – da pokažemo na onemoglost postboljševiških političnih akterjev, ki so sedaj na oblasti; ne samo pokažemo, naša ambicija je bila večja; hoteli smo to nemoč utemeljiti in ji odvzeti oznako slučajnosti in naključnosti. Hoteli smo, da bi jo bralci razumeli tako rekoč zgodovinsko. Onemoglost sedanjih postboljševikov izhaja iz dejstva, da so se znašli pred vzvodi, za ravnanje s katerimi nobena manipulacija ne zadošča. Ti vzvodi imajo namreč zvezo z avtonomno bitjo, ki lahko, kakor skala dr. Johnsona, brčne nazaj, če ni večje in z dolžnim rešpektom tretirana. Umetnost, ki je potrebna za upravljanje s to sfero, ni manipulacija, ampak *politika*.

Če hočemo nekoliko bolje razumeti vso bedo prostora, v katerem bi namesto manipulacije morala gospodariti politika, se pomudimo nekoliko pri tem, kaj se pravi voditi ali biti odgovoren za kaj. (Nekateri od njih so slutili, da ta posel ni zanje. Spomnite se samo, kako milo je aktualni predsednik vlade prosil, naj ga ne rinejo v te zadeve. A ni nič pomagalo.)

5 Politična sterilnost boljševikov

Politika je umetnost vodenja. Voditeljskih talentov je malo; v svetu, v kakršnega se razvija sedanjost, pa jih bo verjetno vedno manj. (Spomnite se Dostojevskega: "Kakšen stotnik pa sem, če ni Boga.") Humus, ki dela kakšno naravo voditeljsko, mora biti takšen, da iz njega poganja zavest o avtonomnosti sveta in skrb za ta svet. Pravi voditelj se zaveda, da ni gospodar sveta, ampak, kot je bilo že nekje

Cecilija Erika Grbec: Otroška igra.

rečeno, njegov skrbnik ali, malo bolj povzdignjeno, pastir. V intuiciji izučenega boljševika pa je drugačna predstava: tu je absolutni razpolagalec vserazpoložljive biti. V njem je neka primarna aroganca, ki ne dopušča rešpekta pred ničemer, kar ni on sam. Za boljševika je svet projektna resničnost, projekcija, v kateri je vse mogoče. Zato boljševiki, ko izstopijo iz faze revolucije, ki je bila v skladu z njihovo intuicijo in so v njej blesteli, ko se neha čas "metanja kamenja" in se začne "čas pobiranja kamenja", ko nastopi čas, za katerega nimajo talentov (ker so jim bili ob podpisu začetne ideološke pogodbe odvzeti), tedaj se morajo boljševiki soočiti s poraznim spoznanjem, da zgodovina z njimi ni mislila resno, da se je z njimi samo pošalila.

Boljševiški genij je politično *sterilen*. Zelo važno je, da to vemo; zelo važno je, da državljani politeje, ki se hoče preobraziti iz totalitarne v demokratično, to dobro ve. Ali ne vidite, da na celotnem poligonu tega boja prihaja kar najprej do tragičnih zamenjav? To je zato, ker državljaniom – novim nosilcem politike – ni jasno, da je na tržišču elit tudi ena, ki je za politiko že vnaprej izgubljena, in da je, če po pomoti doseže politično oblast, v najboljšem primeru dejavnik družbene retardacije. Samo ne zato, ker ta elita ne bi imela formalnega znanja in formalne usposobljenosti. Gre za nekaj mnogo globljega, gre za primarno naklonjenost do sveta, ki je tej eliti zaradi neke začetne zapisanosti bila odvzeta. Praktično to pomeni, da vsakokrat, ka-

dar sile, ki fungirajo kot postboljševiške politične elite, v demokratični proceduri dobijo v roke papirje, ki jih upravičujejo, da sestavijo vlado, takrat država – ki je država slovenskega naroda – stopi na pot, ki se bo, če ne pride do streznitve, končala v bankrotu. To je misel, ki jo narekuje zgodovinska prisebnost in bi morala postati permanentna sestavina sodobne demokratične zavesti.

Ko smo pred nedavnim prisostvovali raznim konvencijam pomladnih politikov, ki so se spominjali Demosovih časov, so se vsi več ali manj strinjali, da se je ta politična skupina razšla, potem ko je postavila državo in s tem opravila svoje delo. Ko smo to slišali, smo si domišljali, da se imamo pravico čuditi. Ti ljudje, častivredni in zaslužni vsi po vrsti, se nedvomno lahko izkažejo s papirji, ki jim dajejo pravico, da so takrat – leta 1990 – tako mislili. Danes pa je en dan pozornosti slovenskemu javnemu življenju – političnemu, gospodarskemu, medijskemu – dovolj, da povprečen opazovalec vidi, da se s tem, kar je bilo takrat narejeno, prehod k evropski normalnosti še prav začel ni. Danes bi morali vsi vedeti, da smo pred dvajsetimi leti bili vsi – politiki pa morda ne bi bili smeli biti – žrtve nedopustne iluzije. Ta iluzija – ki še traja, – ima svoje ime. Glasi se: vera, da bo mogoče preiti iz totalitarizma v demokracijo brez tranzicije.

6 Liberalizem proti zasnovi Evrope

A boljševizem ni edina reč, o kateri moramo končno priti na jasno. Druga stvar, ki jo moramo najprej razumeti, ji nato dati pravo podobo in potem z njo seznaniti slovenski svet, je liberalno ali razsvetlensko razumetje sveta. Toda čeprav bi za bralca, ki bi prebiral te vrstice brez predsodkov, ta distinkcija izhajala sama od sebe, mislim, da jo je, ker je temeljna, treba izrecno navesti. Boljševizem je zunaj civilizacije in proti civilizaciji, nekaj nedopustnega in nedovoljenega, nekaj,

kar je proti osnovnim normam človekovega individualnega in kolektivnega obstajanja. Liberalizem pa je, za razliko od boljševizma, legitimna komponenta ali, bolje, legitimni pol tistih ambicij, v katere se je Evropa tudi vedno znova razraščala. Legitimnost liberalizma raste iz legitimnosti *kritike*, ki je instrument razuma. Nevarnost liberalizma raste iz samoumevnosti, iz pollaščenja: iz tega, da se je izneveril sebi, da kaže vedno močnejše tendence, da bi se odtegnil temu, kar je – začasnosti, preizkusu, kritiki.

Kakor se je boljševizem kot možnost *in nuce* rodil v jakobinski Franciji in potem na valovih sovjetske ideološke ekspanzije prišel tudi v Slovenijo, tako je liberalizem, če lahko sedaj rabim to krovno besedo, izvirno anglosaška pridobitev, ki je potem preko različnih filozofskih in estetskih in umetnostnih žarišč na kontinentu prišel tudi v Slovenijo. Vedeti pa je treba pri tem, da se je tudi liberalizem končno utemeljil na manifestu, ki ga je razumu napisal Kant; ki v tej liniji ni povzročil jakobinskega civilizacijskega upora, je pa, tudi tu, ločil *religijo od znanosti*, ki je sedaj obljubljala v celoti reševati človekove zadeve. Razum, ki je, kakor pravi Kolakowski, postajal vedno bolj ravnodušen do “God question”, se je vedno bolj spreminjal v priznano možnost, da si z njim človek pridobi kontrolo nad naravnimi pojavi. Toda, kakor še pravi Kolakowski, če hočeš “izgnati Boga s sveta”, moraš “zamenjati znanost z znans-tvenim racionalizmom. Ta kriterij – v glavnem trditev, da je resnica, vsaka resnica, dosežena samo s pravilno uporabo znanstvenih pravil – je bil postavljen prav zato, da bi religiozno prepričanje postalo brez vrednosti”. Toda, nadaljuje Kolakowski, “to je zgolj arbitrarna epistemološka doktrina, zgolj arbitrarna deklaracija filozofov.” Prav. Toda razum, scientistično pojmovan ali ne, je začel svojo zmagovito pot in domala dosegel sekularizacijo zahodne civilizacije.